BY-NC-ND

ISSN 2029-2775 (online)
SOCIALINIS DARBAS
SOCIAL WORK
2018, 16(2), p. 240–253.

SOCIALINĖS RIZIKOS VEIKSNIUS PATIRIANČIŲ ŠEIMŲ NEFORMALIOJO UGDYMO GRINDŽIAMOJI TEORIJA

Rimvydas Augutavičius
Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas: (8 5) 271 4710
Elektroninis paštas: rimve2@yahoo.com

Doc. Dr. Tomas Butvilas
Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas: (8 5) 271 4710
Elektroninis paštas: tbutvilas@mruni.eu

Pateikta 2018 m. liepos 26 d.
Parengta spausdinti 2018 m. spalio 26 d.

DOI:10.13165/SD-18-16-2-06

Anotacija

Socialinės rizikos veiksnių raiška šeimos aplinkoje yra siejama su suaugusiųjų elgsenos, vertybinių nuostatų bei asmenybės charakteristikų visuma. Socialinė rizika kaip reiškinys dažniausiai yra tiriama sociologiniu (skurdo, kultūros), psichologiniu (asmens raida, išmokimas) aspektu, tačiau išties ribotai randame mokslinės literatūros ir straipsnių, kuriuose butų akcentuojama neformaliojo ugdymo, kaip suaugusiųjų elgesio, vertybių ir nuostatų keitimo strategija. Mokslinių požiūriu, turime išties mažai žinių apie socialinio darbo su šeima metu vykstantį neformalųjį suaugusiųjų ugdymą. Naudojant grindžiamosios teorijos mokslinio tyrimo strategiją atlikome suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo proceso tyrimą, kurio pagrindinis tikslas – aptarti įtraukiančio santykio raišką suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo procese. Neformaliojo suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių ugdymo procesas grindžiamosios teorijos kontekste - tai

© Mykolo Romerio universitetas, 2018
© Mykolas Romeris University, 2018

siekis spręsti privestinio dalyvavimo šiame procese iššūkius. Įtraukiantis santykis yra sąveika tarp ugdytojo ir ugdytinio, kuri ugdymo procese naudojama kaip priemonė privestinio dalyvavimo iššūkiams spręsti. Įtraukiantis santykis, apibūdinamas per ugdymo turinio elementų charakteristikas, gali įgyti teigiamo pobūdžio nukreipiančio sąmoningumo arba neigiamo pobūdžio, atmetimo ciklo išraiškas.

Reikšminiai žodžiai: *socialinė rizika, suaugusiųjų ugdymas, neformalusis ugdymas*

Įvadas

Dėl 2016 ir 2017 metų sausio mėnesio įvykių Lietuvoje, kai tragiškomis aplinkybėmis žuvo vaiko teisių apsaugos sistemos akiratyje buvusių šeimų vaikai, visuomenė atkreipė dėmesį į taip vadinamą šeimų, patiriančių socialinę riziką fenomeną. Remiantis Lietuvos Respublikos statistikos departamento pateikiamais duomenimis, Lietuvoje 2018 metais buvo 9786 socialinės rizikos veiksnius patiriančios šeimos, kuriose augo net 18 415 vaikų (Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, 2018). Kitą vertus, vertėtų atkreipti dėmesį, kad šio reiškinio raiškos šalyje skaičiai išlieka pakankamai dideli ir mažai keičiasi, net mažėjant bendram gyventojų skaičiui šalyje. Nuo 2015 iki 2018 metų bendras gyventojų skaičius sumažėjo 5,19 procento (nuo 2,96 mln. 2015 m. iki 2,81 mln. 2018 m.). Tuo tarpu socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų skaičius per tą patį laikotarpį išaugo 0,3 procento (nuo 9757 šeimų 2015 metais iki 9786 – 2018 metų viduryje) (Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, 2018). Siekiant spręsti socialinės rizikos veiksnių raiškos šeimoje iššūkius, Lietuvoje pasitelkiama vaiko teisių apsaugos sistema bei atvejo vadybos paslaugų spektras (Lietuvos Respublikos Vaiko teisių pagrindų apsaugos įstatymas, 1996). Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba 2017 metais atliko tyrimą, kuriuo buvo siekiama įvertinti esamą vaiko teisių apsaugos sistemos padėtį, jos efektyvumą ir trūkumus. Šios apžvalgos duomenys rodo, kad egzistuojančioje sistemoje yra nemažai trūkumų, tam tikrais atvejais šeimoms nėra suteikiama savalaikė reikiama pagalba, trūksta bendradarbiavimo tarp skirtingų sričių specialistų, nėra išnaudojamos visos priemonės siekiant bendradarbiavimo su suaugusiaisiais (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus apžvalga, 2017). Nors socialinės rizikos raiškos šeimos kontekste fenomenas yra pakankamai išsamiai tirtas ir aptariamas mokslinėje literatūroje, tačiau, vertinant prieinamus mokslinės literatūros šaltinius, į šį reiškinį retai žiūrima kaip į organizuotą neformaliojo ugdymo procesą. Socialinių darbuotojų, atvejo vadybininkų ir kitų su šeimomis dirbančių specialistų intervencijos labiau suvokiamos kaip skurdo mažinimo, psichologinio ir socialinio konsultavimo strategijos, kurių pagalba siekiama spręsti asmens ir šeimos problemas. Autoriai analizavo socialinę riziką patiriančių šeimų padėtį Lietuvoje (Augutavičius ir Sadauskas, 2017), nagrinėjo taikomas darbo su tokiomis šeimomis priemones (Gudžinskienė, Augutavičius ir Višnevskienė, 2016), tyrė socialinio darbo specialistų veiklą (Žibėnienė ir Stremaskienė 2015). V. Ivanauskienė (2012) atliko tyrimą tapimo socialinės rizikos veiksnius patiriančia šeima kontekste. I. Ubartaitė ir S. Mačiulskytė (2018) tyrė kaip socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų suaugusieji panaudoja šeimos stiprybes. A. Petkutė ir J.

Kasnauskienė (2010) domėjosi tėvystės ir kitų ugdymo programų poveikiu suaugusiems iš socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų. R. Raudeliūnaitė ir J. Sadauskas (2016) analizavo socialinių ir edukacinių priemonių taikymą socialinę riziką patiriančiose šeimose. Kiti autoriai orientavosi į sociologinius socialinės rizikos raiškos aspektus – S. Mikulionienė (2005) tyrė socialinės atskirties reiškinį. Užsienio autoriai taip pat nagrinėjo socialinės rizikos reiškinį skirtingais pjūviais. Pavyzdžiui, aptarė ir analizavo įgalinimo strategijas siekiant pokyčio socialinės rizikos veiksnius patiriančiose šeimose (Swick ir Graves, 1993), šių šeimų iššūkius (Azar ir Wolfe, 1995), socialinę riziką patiriančių suaugusiųjų raidos ir elgsenos kaitos klausimus (Laursen ir Birmingham, 2003), smurto ir nepriežiūros prieš vaikus raišką socialinės rizikos veiksnius patiriančiose šeimose (Black ir Raymond, 2002). S. Ringgaard (2012) tyrė socialinių normų, vertybių bei gyvenimo būdo paveldimumą tarp kartų.

Mokslinė problema – socialinės rizikos veiksnių raiškos šeimos aplinkoje reiškinys bei jo įveikos strategijos nėra tiriamos neformaliojo ugdymo proceso kontekste, todėl nėra patikimų mokslinių duomenų, tyrimų, kurie galėtų aiškinti fenomeną šiuo požiūriu. Nėra prieinamų duomenų apie intervencinių strategijų, taikomų dirbant su suaugusiais socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų nariais, kaip kompleksiško ir organizuoto proceso, analizę. Todėl pats reiškinys nėra moksliškai paaiškintas ir konceptualizuotas.

Tyrimo objektas: suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo procesas.

Tyrimo tikslas: i***škelti empiriniais duomenimis grįstą teoriją,*** kuri padėtų suprasti suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo procesą.

Tyrimo klausimai:

- Kas vyksta suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo proceso metu?
- Kokia yra pagrindinė suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo proceso problema arba rūpestis?
- Kokia yra centrinė suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo proceso kategorija?
- Kaip yra sprendžiama pagrindinė tiriamojo reiškinio problema?

Tyrimo metodologija. Siekiant atlikti suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo proceso tyrimą, buvo pasitelkta klasikinės grindžiamosios teorijos tyrimo prieiga. Ši tyrimo strategija pasirenkama tada, kai yra siekiama sistemiškai paaiškinti socialinį fenomeną, kurio paaiškinti negali kitos socialinių tyrimų metodologinės prieigos arba egzistuojantis aiškinimas nėra išsamus ir patikimas, taip pat trūksta tokio reiškinio mokslinio ištirtumo ir abstrahavimo (Holton, 2010). Klasikinės grindžiamosios teorijos strategijos pagrindinis bruožas – tyrimas pradedamas ne nuo teorinės tiriamojo reiškinio analizės, tačiau, siekiant jo patikimumo, einama tiesiai į tyrimo lauką. Tokiu būdu, atsiribojus nuo bet kokių išankstinių tiriamojo reiškinio vertinimų yra sudaromos sąlygos iškilti empiriniais duomenimis paremtai konkretaus reiškinio teorijai (Roderick, 2009).

1. Socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų fenomeno raiška Lietuvoje ir Jungtinėje Karalystėje

Kaip jau minėjome įžangoje, Lietuvoje 2018 metais socialinės rizikos veiksnius patiriančiose šeimose gyveno 18 415 vaikai iki 18 metų amžiaus, o tai sudarė beveik 3,7 procentus bendroje šio amžiaus gyventojų grupėje (Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, 2018). Siekiant suprasti kaip socialinės rizikos raiškos tendencijos atrodo kitų šalių kontekste, buvo nuspręsta palyginti prieinamus Lietuvos ir Jungtinės Karalystės statistinius duomenis. Įdomu yra tai, kad nepaisant skirtingų kultūrinių, istorinių ir demografinių šių šalių charakteristikų, socialinės rizikos raiškos tendencijos yra labai panašios. Jungtinėje Karalystėje 2017 metais socialinės rizikos veiksnius patiriančiose šeimose augo 389 tūkstančiai vaikų iki 18 metų (Department of Education, 2017), o tai sudarė 3,5 procentus bendroje 11 milijonų šio amžiaus gyventojų grupėje (NSPCC, 2018). Žvelgiant į socialinės rizikos reiškinio dinamiką per paskutiniuosius metus Lietuvoje ir Jungtinėje Karalystėje, pastebime taip pat panašias tendencijas. Nors iki 2016 metų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų bei jose augančių vaikų skaičius Lietuvoje palaipsniui mažėjo (LR vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, 2018) – per penkerius metus, nuo 2012 iki 2017 metų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų skaičius sumažėjo 5,8 procentais, o jose augančių vaikų net 12 procentų, tačiau, žvelgiant į 2016 ir 2018 metų laikotarpio statistiką, fiksuotas netgi nežymus, 1,15 procento socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų skaičiaus augimas (nuo 9676 iki 9787 šeimų). Tuo tarpu vaikų, augančių šiose šeimose skaičius per tą patį laikotarpį nežymiai mažėjo (nuo 18756 iki 18415). Remiantis Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis, tarp 2012 iki 2018 metų pastebimas ženklus tiek bendras šalies gyventojų, tiek ir vaikų iki 18 metų skaičiaus mažėjimas (8 procentais nuo 2012 iki 2017 metų), todėl galima teigti, kad socialinės rizikos raiškos mastai Lietuvoje išlieka stabilūs ir mažai keičiasi, o mažėjantis socialinės rizikos veiksnius patiriančiose šeimose augančių vaikų skaičius yra sietinas su bendrais demografiniais pokyčiais. Jungtinėje Karalystėje socialinės rizikos veiksnius patiriančiose (angl.,*children in need*) šeimose gyvenančių vaikų skaičiaus dinamika taip pat išlieka gana stabili ir, nors laikotarpyje nuo 2016 m. iki 2017 m., šis skaičius sumažėjo 1,3 procento, visgi, lyginant 2012 ir 2017 metus, pastebimas netgi 5,1 procento augimas (Office for national statistics, 2018). Analizuojant socialinių paslaugų informacinės sistemos (SPIS) 2018 metų duomenis, galime paminėti, kad per 2017 metus į socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų registrą Lietuvoje buvo įtrauktos 2292 naujos šeimos, o išbrauktos – 2157 šeimos, ir jos sudarė 22,3 procentus visų registre buvusių šeimų. Kitą vertus, gerokai mažiau nei pusė (39 procentai) šeimų, kurios 2017 metais buvo išbrauktos iš socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų registro, pasiekė teigiamų pokyčių (išbrauktos, nes išnyko įtraukimo į registrą priežastys). Vadinasi, tik 8,6 procentai visų registre esančių šeimų per metus (pasiekia ženklesnių pokyčių, kurie gali būti įvardinami kaip sėkmingi darbo su šeima atvejai (Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, 2018 m.). Planuojant pagalbą šioms šeimoms yra organizuojamos bei įgyvendinamos socio-edukacinės intervencinės priemonės - socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslaugos (informacijos teikimas, konsultavimas, tarpininkavimas, po-

kalbis (bendravimas), kasdieninių gyvenimo įgūdžių ugdymas ir kt.) (Radviliškio rajono savivaldybės sprendimas „Dėl socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslaugų skyrimo, 2014). Šios strategijos tyrimo kontekste yra suprantamos kaip suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo procesas.

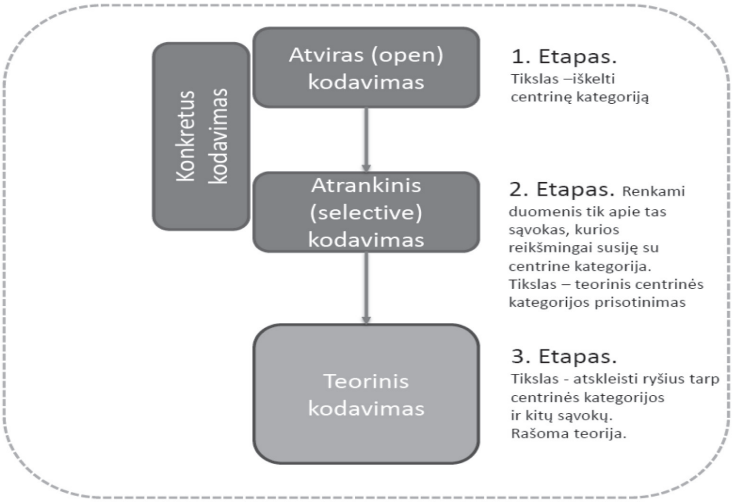
2. Klasikinės grindžiamosios teorijos tyrimo strategijos dizainas ir jo charakteristikos

Siekiant gauti empiriniais duomenimis pagrįstų mokslinių duomenų srityje, kuri mažai moksliškai ištirta, bei paaiškinti suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo procesą kaip socialinį reiškinį, buvo atliktas klasikinės grindžiamosios teorijos tyrimas. Tyrimas buvo atliekamas 2014 - 2018 metais Vilniaus, Šiaulių, Klaipėdos, Alytaus ir Varėnos rajonuose, natūralioje suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių gyvenamojoje aplinkoje, neformaliojo ugdymo organizavimo erdvėse (seniūnijų, nevyriausybinių organizacijų ir vietos savivaldų patalpos), kavinėse ir viešosiose erdvėse (biblioteka, bendruomenės namai, dienos centras, sporto maniežas, prekybos centras ir kt.). Teorinė tyrimo duomenų atranka (taip pat ir tyrimo dalyvių) buvo atliekama remiantis B. Glaser (2010) teiginiu, kad grindžiamosios teorijos tyrime „viskas yra duomenys". Tyrimo duomenys buvo renkami atliekant giluminius nestruktūruotus interviu su suaugusiaisiais socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų nariais (21 interviu) bei ugdytojais (13 interviu), taip pat fokus grupėse (1 su suaugusiais iš socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų ir 1 su ugdytojais). Taip pat buvo atlikti du ugdymo proceso (individualaus ir grupinio) stebėjimai bei dviejų literatūros šaltinių, darbo su socialinę riziką patiriančiais asmenimis tematika, analizė. Kaip papildomas duomenų šaltinis ir kartu grindžiamosios teorijos analizės metodas buvo naudojami tyrėjo užrašai ir atmintinės. Tyrimo metu surinkti duomenys iš 40-ies šaltinių. Atsižvelgiant į klasikinės grindžiamosios teorijos tyrimo strategijos reikalavimus, tyrimas buvo organizuotas keliais etapais (grindžiamosios teorijos taikymo moksliniame tyrime procesas pateikiamas 1 pav.):

- Teorinė atranka ir atvirasis kodavimas. Šiame etape buvo renkami duomenys, jie tuo pačiu metu analizuojami ir yra sprendžiama dėl kitų duomenų poreikio. Duomenų rinkimas ir analizė buvo paremta nuolatinės lyginamosios analizės metodu (Walsh ir Holton, 2017). Šio etapo metu atsiskleidė pagrindinis tyrimo rūpestis – „*privestinis dalyvavimas*" ir centrinė kategorija – „įtraukiantis santykis";
- Teorinė atranka ir atrankinis kodavimas. Šio etapo metu tolimesnei tyrimo eigai buvo atrinkti tik tie duomenys, kurie siejosi su centrine kategorija. Toliau buvo tęsiamas duomenų rinkimas ir jų analizė, tačiau teorinės atrankos metu atrenkami duomenų gavimo būdai ir šaltiniai, kurie teikė tikslingą informaciją, susijusią su išryškėjusia centrine kategorija. Buvo pasiektas teorinis duomenų prisotinamumas, kai gaunant naujus duomenis nebuvo gaunama naujų kategorijų ir naujų jų charakteristikų;
- Teorinė atranka ir teorinis kodavimas. Šio etapo eigoje buvo atliekamas teorinis sąvokų, kategorijų ir atmintinių rūšiavimas bei rašomos naujos atmintinės apie tai,

kas yra daroma. Tokiu būdu iš atmintinėse esančios informacijos sisteminiu būdu pradėjo ryškėti ryšiai tarp atskirų iškilusios teorijos elementų.

- Grindžiamosios teorijos rašymas pagal teorinio kodavimo metu išryškėjusius ryšius tarp elementų ir atliekamas jos validavimas lyginant bei siejant su kitomis egzistuojančiomis suaugusiųjų ugdymo teorijomis.

1 pav. *Grindžiamosios teorijos tyrimo strategijos duomenų analizės etapai. Sudaryta autoriaus.*
Fig. 1. *The stages of data analysis in grounded theory research. Composed by author*

Tyrimo patikimumas. Grindžiamoji teorija nėra patikrinama teorija, ji yra suprantama kaip iškylantis suvokimas (Holton ir Walsh, 2017), todėl B. Glaser (1992) pateikia keturias grindžiamosios teorijos kokybės vertinimo priemones ir orientacinius klausimus, į kuriuos atsakydamas tyrėjas gali įsivertinti atlikto tyrimo patikimumą. Grindžiamoji teorija bus patikima, jei atitiks dermės (angl., *fit*), technologiškumo (angl., *workability*), aktualumo (angl., *relevance*) bei pritaikomumo (angl., *modifiability*) principus. Atlikus grindžiamosios teorijos tyrimą, jis buvo analizuojamas visais keturiais aspektais.

Dermė. Ji siejama su klausimu: *ar sąvoka pakankamai gerai apibūdina duomenų bruožus, kuriuos siekiama konceptualizuoti?* Atlikto grindžiamosios teorijos tyrimo atveju galime teigti, kad tyrimo metu išryškėjusi centrinė kategorija „įtraukiantis santykis" tinkamai dera su empiriniais duomenimis bei atspindi jų prigimtį. Dermė buvo užtikrinta atliekant nuolatinę lyginamąją analizę ir laipsniškos dedukcijos būdu išgryninant bei konceptualizuojant susijusias sąvokas.

Technologiškumas siejamas su klausimu: *Ar sąvokos bei hipotetiniai ryšiai, kuriais jos yra susaistytos pakankamai išsamiai apibūdina kaip yra sprendžiamas pagrindinio rūpesčio iššūkis?* Atsižvelgiant į atliktą tyrimą bei iškilusią grindžiamąją teoriją, galime daryti išvadą, kad hipotetiniai ryšiai tarp skirtingų teorijos elementų tikrai patikimai atspindi procese sprendžiamo pagrindinio rūpesčio – privestinio dalyvavimo, problemą.

Aktualumas. Atliktas tyrimas yra iš tiesų aktualus, kadangi empirinių duomenų pagrindu paaiškina kas vyksta suaugusiųjų iš socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų neformaliojo ugdymo proceso metu bei pateikia atsakymus, kurie gali būti naudojami praktikoje sprendžiant konkrečius atvejus.

Pritaikomumas. J. Holton ir I. Walsh (2017) akcentuoja, kad grindžiamoji teorija negali būti patikrinta taip, kaip kitų tyrimo prieigų atvejais - ji ir negali būti nei teisinga, nei klaidinga, nei patvirtinta, nei atmesta. Tačiau ji gali būti modifikuojama atliekant jos analizę su kitomis teorijomis ir moksliniais duomenimis. Šiuo metu nėra pagrindo atlikti atskiro teorijos modifikavimo, tačiau ateityje nusprendus tirti šią sritį, iškilusi grindžiamoji teorija gali būti modifikuojama atsižvelgiant į naujai gautus duomenis.

Bendras atlikto tyrimo tikslas - i***škelti empiriniais duomenimis*** *grįstą* teoriją, kuri padėtų suprasti suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo procesą. Visgi, šiame straipsnyje yra aptariamas tik vienas plataus tyrimo aspektas. Tikslas, kurio buvo siekiama šiame straipsnyje - *aptarti įtraukiančio santykio raišką suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo procese*. Atitinkamai šiame straipsnyje nėra nagrinėjami visi tyrimo klausimai, orientuojantis tik į pagrindinio neformaliojo ugdymo proceso rūpesčio sprendimą per įtraukiančio santykio, kaip iškilusios centrinės kategorijos, panaudojimą.

Tyrimo etika. Pagrindinis šio tyrimo etinis klausimas yra tyrimo dalyvių konfidencialumo užtikrinimas ir gautų duomenų apsauga. Sutikimo dalyvauti tyrime forma (angl., *concent form*), tyrimo dalyviai pasirašė kiekvieno interviu, fokus grupės ir stebėjimo atveju. Šios formos pagrindu yra užtikrinamas tyrimo dalyvių konfidencialumas ir numatomos duomenų apsaugos priemonės, o taip pat aptariamos kitos saugumo sąlygos bei tyrėjo bei tyrimo dalyvio vaidmuo. Šioje formoje taip pat paaiškinama, kad informacija bus kaupiama ir saugoma tyrėjo personaliniame nešiojamame kompiuteryje ir tik jis turės prieigą prie duomenų. Šios informacijos saugumas užtikrinamas saugos slaptažodžiais prisijungiant prie paskyros kompiuteryje bei specialia programėle, kuri archyvuoja ir slaptažodžiu apsaugo elektronines bylas. Pasirašius sutikimo formą yra užtikrinama, kad informacija nebus perduodama tretiesiems asmenims jokiais atvejais, net su tyrimo dalyviu sutikimu.

3. Įtraukiantis santykis suaugusiųjų socialinės rizikos šeimų narių neformaliojo ugdymo procese

Šeimos susiduria su socialinės rizikos veiksniais dėl įvairių priežasčių. Smurtas, nedarbas, narkotinių medžiagų ir alkoholio vartojimas, psichinė liga yra tik keletas iš daugelio rizikos faktorių, kurie yra tiesiogiai susiję su šeimos, suaugusiųjų ir vaiko gerove (World Childhood foundation, 2018). Iškilusi grindžiamoji teorija atskleidė, kad neformalusis suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių ugdymas yra procesas, kurio metu sprendžiamas ***privestinio dalyvavimo*** ugdymo procese iššūkis. Privestinis dalyvavimas atsiskleidė kaip sąvoka, kurią apibūdina nesavanoriškas ir trečiųjų šalių nulemtas ugdymo proceso inicijavimas bei ugdymo proceso dalyvių įsitraukimas į

jį. Pagrindinė šią sąvoką apibūdinanti charakteristika – kitų asmenų nulemtas dalyvavimas neformaliojo ugdymo procese:

„kodėl mums reikia čia būti, yra daug daugiau šeimų, kuriose yra daug blogiau…ir tėvai geria, ir muša vaikus“,

„ jeigu aš turėčiau kažkokį pasirinkimą, gal ir kitaip būtų...bet pasakė, liepė, todėl aš čia...jeigu būtų pasiūlę, kažkaip sudominę, gal ir pats ateičiau, bet dabar tai juk nepasirinksi...kokia tame prasmė?“,

„o kas manęs ten labai klausė? Sako, mes žinome, kad socialines išmokas naudojate ne tiems reikalams, vaikams neskiriate dėmesio. Privalote keisti savo elgesį ir dalyvauti tėvų grupėse…susitinkame ir pasako kada jos bus, kaip dažnai… “,

„na, pasakysiu jums atvirai – ar labai jiems reikia kažką keisti patiems? Gyveno taip kaip gyveno, bet pakliuvo į tokią situaciją. Mokykla dėl vaiko nelankymo pranešė – ir posėdžio metu buvo įpareigoti dalyvauti veiklose“,

„nei jie renkasi čia pakliūti, nei mes turime galimybę grupes ir žmones atsirinkti...yra sąrašas, pagal jį ir pradedamas procesas...“

Šį neformaliojo ugdymo proceso iššūkį, jo įgyvendinimo metu, siekiama spręsti per įtraukiantį santykį. Įtraukiantis santykis yra apibūdinamas per aktyvius ugdymo proceso dalyvių veiksmus ir ugdymo proceso dalyvių tarpusavio sąveiką. Jis atskleidžia ***aktyvias*** pastangas ugdymo procese, kai siekiant spręsti privestinio dalyvavimo rūpestį, imamasi priemonių ir veiksmų rezultatui pasiekti. Šie veiksmai įgyvendinami per santykį su ugdymo procese dalyvaujančiais suaugusiais ugdomaisiais: “*Dabar turi kaip policininkas eiti”, ”ir prašyti, kad priimtų pagalbą”, „bendraujame, tariamės, turime santykį gerą“.* Ši kategorija atspindi pastangas įtraukti į procesą, naudojant įvairias priemones, o taip pat ir santykį, kurį siūlo, o kartais ir primeta ugdytojas. Vienais atvejais šis santykis yra pageidaujamas ir laukiamas:

„man tikrai yra svarbu, kad skirų pakankamai laiko, kad turėtume galimybę pakalbėti, aptarti viską...sutariame“,

„tikrai tas santykis geras, pasiskambiname jei ko nežinome, jei kažkas nutinka tarpe iki sutarto susitikimo“

Kitais atvejais vienpusiškas ėjimas link šio santykio. Tačiau bet kokiu atveju jis pasireiškia per tam tikrą veiklą ir elgseną:

„Man šis darbas yra emociškai sunkus, nes vis tiek nori padėti, kaip kolegos sako, o pagalbos nepriima, o tu labai nori, kad jiems viskas būtų labai gerai ir tada pergyveni...per savo prizmę viską vertini, priimi ir reaguoji”,

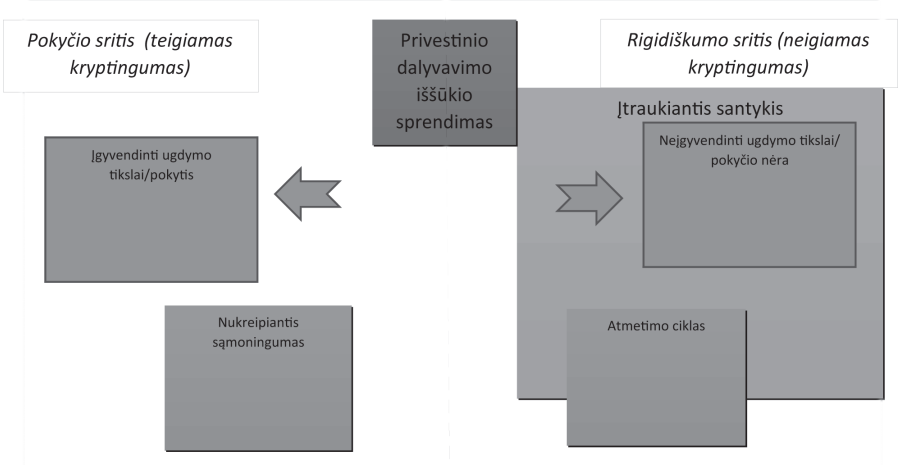
„Nėra stebuklingo įrankio ir būdamas toks pats su visais ugdomaisiais tu gali nepasiekti savo tikslų, nes vienas yra ginybiškas, neigia problemą ir jeigu yra ta gynyba, visi keliai darbui yra užkirsti ir tu nepasieksi nieko. Viskas priklauso ne tik nuo darbuotojo, čia svarbios abi pusės. O tų kelių yra labai daug ir tai nėra vienas įrankis”,

„na kaip, kartais taip įkyriai net būna...skambina į duris, atidarau, o ten vėl jie stovi. Nu kiek gi galima, atsibodo, nenoriu, bet vis vieną lenda. Ir kuom jie čia man padės, sakiau gi ne kartą“

Iškilusi grindžiamoji teorija padėjo išryškinti, kad įtraukiantis santykis, kaip priemonė spręsti privestinio dalyvavimo problemą, gali įgyti dvi formas – *nukreipiantį sąmo-*

ningumą, kuris sietinas su teigiamais ugdymo proceso rezultatais – pokyčiu; ir *atmetimo ciklą*, kurio kontekste vyksta priešingi laukiamam rezultatui procesai – pasireiškia rigidiškumas. Šios tyrimo eigoje iškilusios subkategorijos taip pat reprezentuoja skirtingus neformaliojo ugdymo proceso polius (kryptingumą). *Nukreipiantis sąmoningumas* vyksta teigiamo poliaus veiksmo lauke ir yra apibūdinamas per teigiamo pobūdžio ugdymo proceso turinio parametrus arba blokus, kurie nulemia įtraukiančio santykio išraišką. Nukreipiantis sąmoningumas – tai įtraukiančio santykio kontekstas, kai teigiamo poliškumo elementai, egzistuojantys ugdymo proceso turinyje, suformuoja prielaidas ir sąlygas teigiamo pobūdžio ugdymo proceso rezultatams. Šiame kontekste ugdymo proceso tikslai yra dalinai ar pilnai įgyvendinti, stebima dinamika elgesio, asmenybės ir vertybių sistemos raidoje (pokytyje), įgyjami nauji įgūdžiai, kurie yra taikomi praktikoje.

Atmetimo ciklas vyksta neigiamo poliaus veiksmo lauke ir yra apibūdinamas per neigiamo pobūdžio ugdymo proceso turinio parametrus arba blokus, kurie nulemia įtraukiančio santykio išraišką. Atmetimo ciklas – tai įtraukiančio santykio kontekstas, kai neigiamo poliškumo elementai, egzistuojantys ugdymo proceso turinyje, kurie vienaip ar kitaip yra susiję su ugdymo aplinka bei ugdytojų ar ugdytinių vaidmenimis ir veiksmais, suformuoja prielaidas ir sąlygas neigiamo pobūdžio ugdymo proceso rezultatams. Šiuo atveju, ugdymo tikslai nėra įgyvendinti ir pasiekti, o pokytis elgsenoje, asmenybėje, vertybių sistemoje ir turimų įgūdžių kontekste nėra stebimas (žr. pav. 2).

Pav. 2. *Įtraukiančio santykio suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių neformaliojo ugdymo grindžiamoji teorija. Sudaryta autoriaus*
Fig. 2. *The stages of data analysis in grounded theory research. Composed by author.*

Išvados

Suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių **šeimų narių neformaliojo ugdymo procesą** galima apibūdinti kaip socialinių ugdomųjų strategijų, nukreiptų į rizikos veiksnių ir rizikingo elgesio mažinimą šeimos aplinkoje bei suaugusiųjų sociokultūrinių kompetencijų (įgūdžių, žinių, vertybių, gebėjimų) diegimą šiose šeimose per organizuotą ir koordinuotai įgyvendinamą santykį tarp ugdytojo ir ugdytinio ar ugdytinių grupės.

Atlikus neformaliojo suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų narių ugdymo proceso tyrimą naudojant klasikinės grindžiamosios teorijos tyrimo strategiją, paaiškėjo, kad neformalusis ugdymas – tai procesas, kuris apibūdinamas per siekį spręsti pagrindinę tiriamojo proceso problemą – privestinį dalyvavimą procese. Šio sprendimo strategija – įtraukiantis santykis, kuris, priklausomai nuo ugdymo proceso turinio elementų, gali įgyti teigiamo arba neigiamo pobūdžio kryptingumą. Atmetimo ciklas yra neigiamo kryptingumo išraišką, kuri sietina su neįgyvendintais ugdymo proceso tikslais ir yra apibūdinama per neigiamo pobūdžio ugdymo turinio charakteristikų raišką. Nukreipiantis sąmoningumas yra priešinga – teigiamo kryptingumo išraiška, kuri siejama su realizuotais ugdymo tikslais ir įvykusiu pokyčiu.

Literatūra

Augutavičius, R. ir Sadauskas, J. (2017). Social work with family at social risk in Lithuania. *Social work case analysis: global perspective*. (p. 207-244). Ryga: Riga Stradins university.

Brindzaitė, J. (2009). Socialinės rizikos šeimų samprata Lietuvoje. *Tiltas į ateitį. Technologija*, 1 (3), 17-19.

Budrytė, D. ir Kasnauskienė, J. (2017). Socialinio darbuotojo bendravimo įgūdžiai teikiant pagalbą socialinės rizikos šeimoms. *Verslas, technologijos, biomedicina: inovacijų įžvalgos: respublikinė mokslinė-praktinė studentų konferencija: straipsnių rinkinys*, 1(8), 99-105.

Burton, M. L, Garrett Peters, R. ir Eaton, C. S. (2009). *More Than Good Quotations. Handbook of Adolescent Psychology*. Cambridge: Cambridge university press.

Department of Education. (2018). *Statistic of children in need: 2016 -2017*. Prieiga per internetą: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/656395/SFR61-2017_Main_text.pdf.

Glaser, B. (1978). *Theoretical sensitivity: Advances in the methodology of grounded theory*. Mill Valley, CA: Sage.

Glaser, B. (1992). *Basics of Grounded Theory Analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.

Glaser, B. (2010). The future of GT. *The grounded theory review*, 9(2), 1-14.

Gudžinskienė V., Railienė A. (2012). Gyvenimo įgūdžių ugdymo ir ugdymo karjerai sąsaja: bendrojo lavinimo kontekstas. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 29, 61-72.

Gudžinskienė, V. ir Gedminienė, R. (2011). Vaikų, augančių alkoholio vartojimo problemų turinčiose šeimose, patiriami psichologiniai, socialiniai ir

mokymosi sunkumai. *Socialinis ugdymas*, 16(27), 19-31.

Gudžinskienė, V. Augutavičius, R. Barkauskaitė, Ž. (2013). The characteristics of the life styles within the family of the juvenilles sentenced to inprisonment in correction institutions (before conviction). *SOCIN 2013: international interdisciplinary conference on social innovations "Social innovations : theoretical and practical insights" : conference abstracts* (p.122-124). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Gudžinskienė, V. Augutavičius, R. ir Višnevskienė, J. (2016). Įvertinimo teorija grįsto modelio taikymas įgyvendinant socialinį darbą su socialinės rizikos šeimomis. *Socialinis darbas,* 14(1), 21-39.

Holton, A. J. ir Walsh, I. (2017). *Classic grounded theory. Applications with qualitative and quantitative data*. Los Angeles: Sage.

Holton. A. J. (2010). The Coding Process and Its Challenges. *The Grounded Theory Review*, 9, 1.

Ivanauskienė, V. (2012). Tapimas socialinės rizikos šeima: moters patirtis. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai,* 10(2), 83-97.

Jarrett, R. L. (1997). African American family and parenting strategies in impoverished neighborhoods. *Qualitative sociology*, 20(2), 275-288.

Jarrett, R. L. (1999). Successful parenting in high risk neighbourhoods. *The future of Children*, 9(2), 45-50.

Joseph Rowntree Foundation. (2012). *Are „Cultures of worklessness" passed down the generations*, 3-60. Prieiga per internetą: https://www.jrf.org.uk/sites/default/files/jrf/migrated/files/worklessness-families-employment-full.pdf.

Knowles, S. M, Elwood F, Holton A. J, ir Swanson, A. R. (2011). *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development*. London: Elsevier.

Kondrotaitė, G. (2006). Socialinės rizikos šeimos Lietuvoje: atvejo studija. *Sociologija. Filosofij,* 4, 55-60.

Lietuvos Respublikos Atvejo vadybos tvarkos aprašas. (2018). Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/11e612d5345711e884a38848fe3ec9e2?jfwid=-g0zrz3f0x.

Lietuvos Respublikos statistikos departamentas. (2018). *Lietuvos vaikai*. Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-vaikai.

Lietuvos Respublikos statistikos departamentas. (2018). *Socialinės rizikos vaikų skaičius šeimose metų pabaigoje*. Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R166#/.

Lietuvos Respublikos statistikos departamentas. (2018). *Socialinės rizikos šeimų skaičius metų pabaigoje*. Prieiga per internetą https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R166#/.

Lietuvos respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius. (2017). *Vaiko teisių apsaugos skyrių veiklos trūkumų, nustatytų vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigoje 2016 m. atliktų tyrimų metu, apžvalga*. Prieiga per internetą: http://vtaki.lt/lt/teisine-informacija/vaiko-teisiu-padeties-vertinimas/atlikti-tyrimai-ir-apibendrinimai.

Lietuvos Respublikos Vaiko teisių pagrindų apsaugos įstatymas. (1996). Prieiga

per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.26397/VnyvTygtoo.

Mikulioniene, S. (2005). Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartosena Lietuvoje. *Socialinis darbas,* 4 (2), 20-32.

New World Encyclopedia. (2014). *Inheritance (Sociology)*. Prieiga per internetą: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Inheritance_%28Sociology%29/.

NSPCC. (2018). *Child protection system.* Prieiga per internetą: https://www.nspcc.org.uk/preventing-abuse/child-protection-system/england/statistics/.

Office for national statistics. (2018). *Children in need.* Prieiga per internetą: https://www.ons.gov.uk/search?q=children+in+need&sortBy=relevance&filter=bulletin&q=children+in+need&size=10.

Oficialios statistikos portalas. (2018). *Socialinės rizikos* šeimų *skaičius.* Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R800#/.

Petkutė, A. ir Kasnauskienė, J. 2010). Tėvystės įgūdžių programos poveikis socialinės rizikos šeimai. *Studentų tiriamųjų kompetencijų ugdymas*, 60-68.

Pivorienė, J. ir Viktoravičienė, R. (2014). Socialinių darbuotojų požiūris į socialinį darbą su socialinės rizikos šeima lyčių lygybės aspektu. *Socialinis darbas,* 13(2), 192-203.

Raudeliūnaitė, R. ir Sadauskas, J. (2016). Socio-educational assistance to children from social risk families in day care centres. *INTED 2016. 10th international technology, education and development conference : conference proceedings.*

Ringgaard, A. (2012). Science Nordic. *Money won't buy the freedom from social inheritance*. Prieiga per internetą: http://sciencenordic.com/money-won%E2%80%99t-buy-freedom-social-inheritance/.

Roderick, C. (2009). Learning Classic Grounded Theory: An Account of the Journey and Advice for New Researchers. *The Grounded Theory Review*, 8-28.

Socialinės paramos šeimoms informacinės sistemos (SPIS) duomenų analizė. (2018). Prieiga per internetą: http://www.vaikoteises.lt/media/file/SPIS%20ataskaita%20sutvarkyta.pdf.

Ubartaitė, I. ir Mačiulskytė, S. (2018). Kliento stiprybių atskleidimas kaip pagalbos socialinės rizikos šeimoms galimybė. Į sveiką gyvenseną ir skaidrią būtį Vydūno keliu : 20-oji Vydūno tarptautinė mokslinė konfer*encija: konferencijos medžiaga,* 58.

Valstybės Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. (2018). *Vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarka.* Prieiga per internetą: http://www.vaikoteises.lt/vaiko-teisiu-apsauga/vaiko-teisiu-apsaugos-sistemos-pertvarka/.

Valstybės Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. (2018). *Socialinės paramos* šeimai *(SPIS) duomenų analizė.* Prieiga per internetą:http://www.vaikoteises.lt/media/file/SPIS%20ataskaita%20sutvarkyta.pdf.

World Childhood foundation. (2014). *Families at risk.* Prieiga per internetą: http://www.childhood.org/project-reports/families-at-risk/.

Bajoriūnas, Z. (2004). Šeimos *ugdymo mokslas ir praktika*. Vilnius: Kronta.

Žalimienė L. ir Vosyliūtė A. (2004). *Skurdo subkultūros ypatumai (Socialinio darbo aspektas). Socialinės grupės: nepritekliaus* žymės. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

Žibėnienė, G. ir Stremauskienė, R. (2015). Socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, įsivardinti profesinės veiklos ypatumai. *Socialinė sveikata. Reabilitacijos technika*, 1(3), 75-83.

Radviliškio rajono savivaldybės sprendimas. (2016). „*Dėl socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslaugų skyrimo*. 2016 m. birželio 23 d. Nr. T-313. Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/9287ad203cf811e68f278e2f1841c088.

NON FORMAL EDUCATION OF ADULTS FROM FAMILIES AT SOCIAL RISK: GROUNDED THEORY APPROACH

Rimvydas Augutavičius,

Assoc. Prof. Tomas Butvilas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

The phenomenon of social risk in the context of family functioning, or so called at family at social risk is linked with the possible risks and harmful social environment to which children are exposed. This can be distinguished by the specific behavior of adults, their perceptions and values as well as characteristics of personality. The phenomenon is rather widely discussed in the scientific literature, however the majority of these explorations are made in the field of sociology, psychology, social work, while very little focus on the educational side of it is drawn upon. The analysis of scientific literature disclosed that the education of children from families at social risk in day care centers are often emphasized and no feasible research is made in the field of adult education. Number of interventions deal with social risk characteristics and they can be identified as non-formal education as far as these activities are provided in an organized way and aim to change the personality, patterns of behavior, values, gaining new skills and knowledge. The topic of non-formal education of adults from families at social risk is pretty new and relevant to study because of its insufficient scientific ground and persistent trends of the phenomenon.

The research in the area of non-formal education of adults from families at social risk was carried using classic grounded theory approach. The aim of this research – to discover the theory grounded in empirical data which could explain the process of phenomenon emphasized. Thorough usage of all the parameters of grounded theory approach lead to the elaboration of the theory that is distinguished as the constant effort to solve, process

and manage lead to participation. It is implemented via contextual realization of engaging relationship, which may gain two opposite forms – rejection circle linked with negative purposefulness and represented by rigidity of the process as well as directing consciousness linked with positive purposefulness and change as the result of education.

Keywords: *social risk, adult education, non-formal education.*

Rimvydas Augutavičius, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto, doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: suaugusiųjų socialinės rizikos veiksnius patiriančių asmenų ugdymo procesas, socialinis darbas su šeima, socialinio darbo teorija, bendruomenės socialinė veikla, atvejo vadybos metodologija.

Rimvydas Augutavičius, PhD student, Mykolas Romeris University, Institute of Educational Sciences and Social Work. Research areas: education process of adults at social risk, social work with family, social work theory, community social work, methodology of case management.

Tomas Butvilas, socialinių mokslų daktaras, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: vaikų socializacija, praradimų psichologija, socialinė gerovė, socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų pagalbos modeliai.

Tomas Butvilas, Doctor of Social Sciences (Educology), Associated Professor, Mykolas Romeris University, Institute of Educational Sciences and Social Work. Research areas: children socialization, loss psychology, social welfare, assisting models for social risk families.